

27 Μαΐου 2014

Το βυζαντινό και αναγεννησιακό ύφος των έργων του Ελ Γκρέκο

/ [Πεμπτουσία](#)

Με αφορμή τους εορτασμούς του επετειακού έτους 2014 που είναι αφιερωμένο στα 400 χρόνια από το θάνατο του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου και τελεί υπό την αιγίδα της Unesco, η Πεμπτουσία έλαβε συνέντευξη από την ιστορικό τέχνης και ζωγράφο δρ. Αναστασία Μπιτσάνη-Πέτρου.

Πεμπτουσία: Θα θέλαμε να μας πείτε για ποιο λόγο είναι αφιερωμένο το έτος στο Θεοτοκόπουλο.

Αναστασία Μπιτσάνη-Πέτρου: Το 2014 είναι αφιερωμένο στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο, καθώς συμπληρώνονται 400 χρόνια από τον θάνατό του. Στις 31 Μαρτίου του 1614, ο Γκρέκο άρρωστος πια και πολύ εξασθενημένος, ανέθεσε στο γιο του Χόρχε Μανουέλ να συντάξει τη διαθήκη του. Ως εκτελεστής της εμφανίζεται ο Λουίς δε Καστίγια, ο άνθρωπος που τον έφερε στο Τολέδο πριν 37 χρόνια και ως μάρτυρες υπογράφουν οι καλοί φίλοι του Δομήνικου, ο γιατρός Διογένης Παρραμόνλιος και ο Κωνσταντίνος Φωκάς.

Οι δύο αυτοί Έλληνες, μαζί με το γιο του Χόρχε Μανουέλ, πρέπει να έκλεισαν τα μάτια του μεγάλου ζωγράφου το βράδυ της 7^{ης} Απριλίου του 1614, στο Τολέδο.

Μια εβδομάδα αργότερα, στο βιβλίο κηδειών του ενοριακού ναού του Αγίου Θωμά εμφανίζεται η εξής απέριτη καταχώριση: «Στις επτά [του μηνός Απριλίου] απεβίωσε ο Ντομίνικο Γκρέκο. Δεν έκανε διαθήκη. Κοινώνησε. Τάφηκε στον Άγιο Δομήνικο τον Παλαιό. Έδωσε κεριά».

Π.:Είναι αλήθεια ότι οι απαρχές του έργου του Θεοτοκόπουλου ήταν βυζαντινές. Γνωρίζουμε ενδεχομένως πού μαθήτευσε;

Α.Μ-Π.: Στην Κρήτη, τον τόπο καταγωγής του, η παράδοση της ζωγραφικής τέχνης ήταν ακμαία και συνεχής και μάλιστα αναπτύσσεται κατά την πρώτη πενήκονταετία του 16^{ου} αι. αξιόλογη ζωγραφική σχολή που συνεχίζει τη βυζαντινή παράδοση έως το τέλος του 17^{ου} αι., η λεγόμενη «Κρητική Σχολή» της αγιογραφίας, που κυριαρχεί στη Βενετία, την Πάτμο, τις περισσότερες Κυκλάδες, τα Επτάνησα, καθώς και στα μεγάλα μοναστικά κέντρα της Ορθοδοξίας, τον Άθω,

τα Μετέωρα και το Σινά. Ήδη ο Θεοφάνης από το 1527 στα Μετέωρα και κατόπι το 1535 στη Λαύρα του Αγίου Όρους είχε δημιουργήσει εξαιρετικές τοιχογραφίες, ενώ ο σύγχρονος του Δομήνικος Μιχαήλ Δαμασκηνός φιλοτεχνούσε ωραία δείγματα της τέχνης αυτής. Άλλοι γνωστοί ζωγράφοι την περίοδο αυτή ήταν ο Ιερ. Παλλαδάς, ο Βίκτωρ, ο Άγγελος και ο Γεώργιος Κλόντζας, φίλος του Δομήνικου.

Δεν γνωρίζουμε ακριβώς τον τόπο ή τα πρόσωπα στα οποία μαθήτευσε ο Δομήνικος. Είναι γνωστό ότι στο Ηράκλειο (Χάνδακα), τη γενέθλια πόλη του, περίπου διακόσιοι ζωγράφοι ήταν ενεργοί κατά τον 16^ο αι., οργανωμένοι σε συντεχνίες, κατά το ιταλικό πρότυπο. Οπωσδήποτε μπορούμε να υποθέσουμε ότι το εργαστήριο στο οποίο ο νεαρός Θεοτοκόπουλος φοίτησε πρέπει να ήταν ένα από τα καλύτερα του Χάνδακα, μέσα στην παράδοση της υψηλής τέχνης που είχε διδάξει ο Θεοφάνης. Εκτός όμως από τη ζωγραφική παιδεία, ο Δομήνικος πρέπει να είχε λάβει και σοβαρή ανθρωπιστική παιδεία και γνώριζε καλά εκτός από τα ελληνικά, αρχαία ελληνικά, λατινικά, ιταλικά και ισπανικά. Ήταν νους εγκυκλοπαιδικός, με ευρύτατα πνευματικά ενδιαφέροντα, που ξεπερνούσαν τα στενά όρια της ζωγραφικής, ένας γνήσιος «άνθρωπος της Αναγέννησης».

Π.: Υπάρχουν σωζόμενα έργα από τη «Βυζαντινή περίοδο» του Δομήνικου; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά τους;

Α.Μ-Π.: Είναι αρκετά δύσκολο να οριστούν ποια από τα πρώιμα έργα του φιλοτέχνησε ο Γκρέκο στο Ηράκλειο και ποια στη Βενετία. Πιθανότατα ένα από τα έργα της Κρητικής περιόδου είναι το ενυπόγραφο έργο **Η Κοίμηση της Θεοτόκου** (Σύρος, ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.)

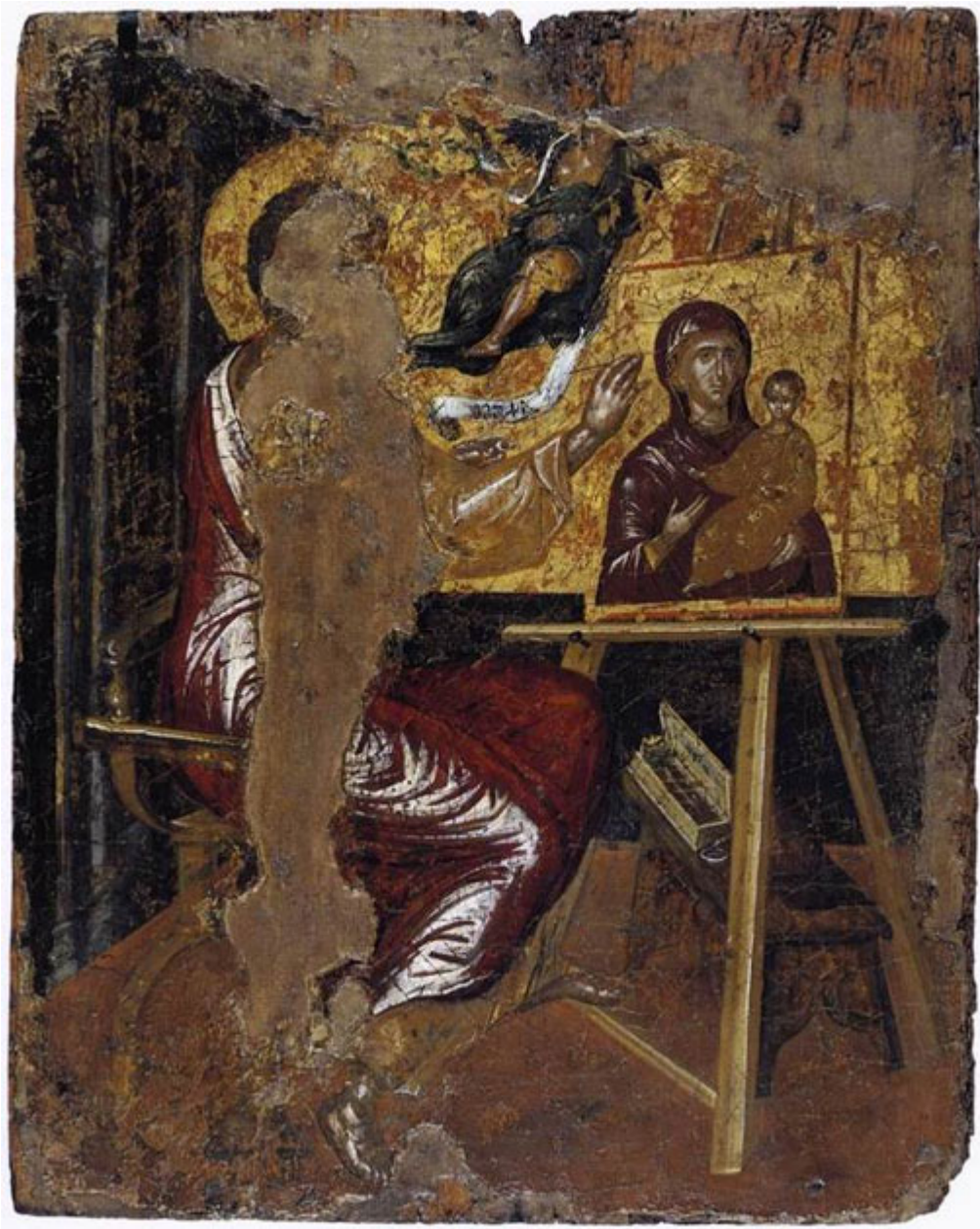
Η άγνωστη μέχρι πρόσφατα ενυπόγραφη εικόνα της **Κοίμησης της Θεοτόκου** ανακαλύφθηκε το 1983 στην ομώνυμη εκκλησία της Σύρου από τον βυζαντινολόγο Γ. Μαστορόπουλο. Είναι ζωγραφισμένη σε πανί με προετοιμασία πάνω σε ξύλο· η ουσία της εικονογραφικής σύνθεσης της εικόνας, και ιδίως οι μορφές και τα εξατομικευμένα στοιχεία έχουν επηρεαστεί από έναν αρκετά συνήθη τύπο κρητικής ζωγραφικής του 15^{ου} αι., τον οποίο χρησιμοποιούν ευρύτατα οι ζωγράφοι του 16^{ου} αι. τόσο σε φορητές εικόνες όσο και σε τοιχογραφίες. Ταυτόχρονα ο νεαρός Δομήνικος επιστρατεύει ασυνήθιστα εικονογραφικά στοιχεία ή εφευρίσκει νέα για να ανανεώσει την παραδοσιακή σύνθεση και να προσδώσει στο έργο του πρωτοτυπία.

Σχετικά με την τεχνική και την τεχνοτροπία, ο καλλιτέχνης δείχνει *εκλεκτιστική διάθεση*, αφού χρησιμοποιεί βυζαντινούς παλαιολόγειους χαρακτήρες, αλλά και ανανεωτικά στοιχεία της ιταλικής ζωγραφικής, όπως την κυματοειδή μορφή της Παναγίας που ανέρχεται στους ουρανούς μετά την Κοίμησή της, το στέμμα στο

κεφάλι και την ημισέληνο κάτω από τα πόδια της. Έτσι ο καλλιτέχνης επιτυγχάνει να ανανεώσει την παραδοσιακή σύνθεση, χωρίς όμως να προδώσει το ορθόδοξο πνεύμα.

Η υπογραφή, εξάλλου, στο έργο, ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Ο ΔΕΙΞΑΣ, είναι μοναδική ανάμεσα στις υπογραφές των πολυάριθμων κρητικών ζωγράφων της εποχής. Την ίδια υπογραφή θα επαναλάβει ο ίδιος μόνο μια φορά ακόμη στη διάρκεια της σταδιοδρομίας του, το 1577, ευρισκόμενος ήδη στην Ισπανία, στο έργο *Ανάληψη της Θεοτόκου* στην εκκλησία του Αγίου Δομηνίκου του Παλαιού στο Τολέδο.

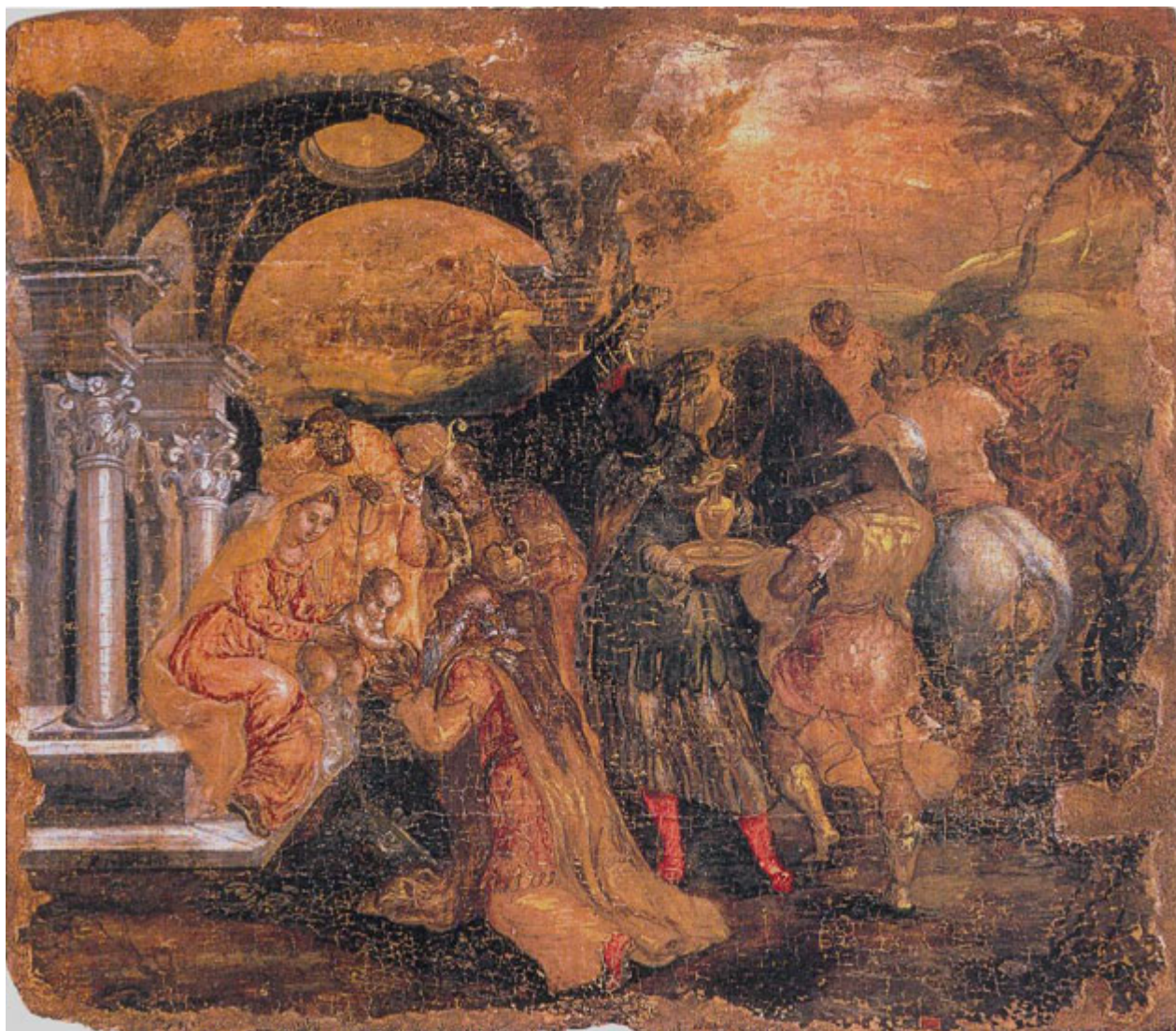
Στο άλλο πρώιμο έργο **Ο άγιος Λουκάς ζωγραφίζει τη Θεοτόκο (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 1560-1567 περίπου)** με υπογραφή ΧΕΙΡ ΔΟΜΗΝΙ/ΚΟΥ, απεικονίζεται ο Ευαγγελιστής Λουκάς να ζωγραφίζει την Παναγία · πρόκειται για έναν πίνακα μέσα σε άλλον πίνακα (*Bild im Bild*)

. Ο Δομήνικος έχει ζωγραφίσει μια βυζαντινή Οδηγήτρια κατά τα παλαιολόγια πρότυπα, από τις ωραιότερες Οδηγήτριες της εποχής και δικαιώνει τον τίτλο του μαίστρου που είχε, αν και τόσο νέος. «Αυτή η μικρογραφική παράσταση έχει γίνει με τόση ασφάλεια στην πινελιά και είναι εμπλουτισμένη με τόση συναισθηματική πυκνότητα και μαζί αντίληψη υψηλού ήθους, ώστε αντέχει σε οποιαδήποτε μεγέθυνση μνημειακών διαστάσεων», παρατηρεί ο Μαν. Χατζηδάκης.

Στο επάνω αριστερό μέρος της εικόνας, δίπλα στη βυζαντινή Οδηγήτρια εικονίζεται ακέφαλη τώρα μορφή αγγέλου που φέρει δάφνινο στεφάνι στο δεξιό χέρι, έτοιμος να στεφανώσει τον Ευαγγελιστή και ανεμίζει λευκή ταινία με επιγραφή. Ο άγγελος αυτός αποτελεί στοιχείο δυτικής τέχνης μέσα σε υστεροβυζαντινή εικόνα χωρίς να έχει χάσει τη γήινη υπόσταση του βενετσιάνικου πρωτοτύπου, με συμπαγή τη μάζα του σώματος, με το γυμνό πόδι που προβάλλεται και με την πτυχολογία του ιταλικού ενδύματος.

Η τεχνική, η εικονογραφία και το ύφος των δύο έργων είναι μεταβυζαντινά, με επιδράσεις από την αναγεννησιακή ιταλική τέχνη, όπως η τάση για σπάσιμο της συμμετρίας και μετωπικότητας, το ενδιαφέρον για την προοπτική απόδοση του χώρου, η απόδοση κίνησης και η ανάδειξη των όγκων με τη βοήθεια του σκιοφωτισμού, η σωματικότητα των προσώπων παρά το γραμμικό στυλ, ο χρωματικός πλούτος και η φυσική λειτουργία του φωτός.. Παράλληλα υπάρχουν οι πρώτες ενδείξεις προοδευτικής εγκατάλειψης της βυζαντινής τέχνης, η οποία θα σημαδέψει τα μεταγενέστερα έργα του καλλιτέχνη.

Παράλληλα, πιο συχνή ηθελημένη χρήση δυτικών μοτίβων γίνεται στο πρώιμο επίσης έργο του καλλιτέχνη **Η Προσκύνηση των Μάγων (1565-1567, Μουσείο Μπενάκη)**.

Θεωρείται έργο που έγινε στην Κρήτη, πριν φύγει ο Δομήνικος για τη Βενετία. Η χρήση του χρώματος είναι επηρεασμένη από τον Τιντορέττο ἡ τεχνική του έχει ακόμη κάποια βυζαντινά στοιχεία, όμως το ύφος είναι βενετικό, παρατηρείται δηλαδή και πάλι συνύπαρξη παραδοσιακών και ανανεωτικών στοιχείων, όπως και στα άλλα νεανικά έργα του Δομήνικου.